

De calculerende burger: mythe of werkelijkheid?

Huib Pellikaan

Het commentaar van Ad van den Biggelaar heb ik in een aantal kritiekpunten ondergebracht.

Kritiekpunt 1: De onjuiste PD-ordening. Volgens Van den Biggelaar is de PD-ordening PRQS en niet PQRS. De vraag is: welke van de twee matrices in figuur 1 is het echte Prisoner's Dilemma?

PQRS	cooperate	defect	PRQS	cooperate	defect
cooperate	3,3	1,4	cooperate	2,2	1,4
defect	4,1	2,2	defect	4,1	3,3

Figuur 1: Twee matrices: PQRS versus PRQS

In de matrices in figuur 1 is de individuele rationele keuze strategie Defect. De essentie van het Prisoner's Dilemma is echter niet dat strategie Defect de *dominante strategie* is. Het dilemma wordt gedefinieerd door het gegeven dat de individuele rationaliteit leidt tot een uitkomst 'mutual defect' R die voor beide spelers suboptimaal is ten opzichte van het collectieve optimum 'mutual cooperate' Q. Vanuit het perspectief van de rijspeler betekent dat voor de PD-ordening moet gelden $Q > R$. Dat wil zeggen, niet PRQS maar PQRS is 'de echte' PD-ordening.

Kritiekpunt 2: Sociaal wenselijke beantwoording of niet doelrationeel. Volgens Van den Biggelaar zijn er twee mogelijkheden: de gemeten preferenties zijn sociaal wenselijke antwoorden of het ontbreekt het individu aan doelrationaliteit. In beide gevallen moet de overheid interveniëren en mijn verbanning van de calculerende burger naar het rijk der fabelen is volstrekt voorbarig. Het idee dat het individuen ontbreekt aan doelrationaliteit is een standpunt dat Van den Biggelaar deelt met rational choice theoretici die uitgaan van de 'thick-theory of rationality'. Aan het individu wordt een bepaalde preferentie toegeschreven op basis van bepaalde veronderstellingen van efficiëntie en effectiviteit. Op basis van de 'thick theory' wordt het prefereren van S boven P beschouwd als het ontbreken van doelrationaliteit.

Ik ga uit van de 'thin-theory of rationality'. Individen kunnen op basis van 'individual values' allerlei preferenties opstellen. Rationaliteit heeft geen betrekking op de inhoudelijke invulling van preferenties. Rationaliteit wordt gedefinieerd in termen van transitiviteit van P, Q, R, en S en de consistentie tussen de ordening en keuze voor een bepaalde strategie.¹

Direct volgend op het punt van doelrationaliteit geeft Van den Biggelaar een argument dat het gedrag van zestien miljoen burgers zich niet laat vangen in theoretische modellen en een paar enquêtes. De opmerking over theoretische modellen begrijp ik niet. Van den Biggelaar onderschrijft zelf het theoretische model van het Prisoner's Dilemma en mij wordt juist verweten dat ik erg gehaast afstand neem van dit model en dat de schrijver 'al te lichtvoetig over de fraaie analyses van het prisoners dilemma heenstapt'.² Ik ben van mening dat maatschappelijke vraagstukken wel kunnen worden geanalyseerd met behulp van speltheoretische modellen, maar de analyse moet niet beperkt blijven tot de vaststelling dat er sprake is van een Prisoner's Dilemma. De analyse dient te worden aangevuld met empirisch onderzoek naar preferenties. De uitkomstenmatrix van het sociaal dilemma ligt juist ten grondslag aan het empirisch onderzoek. Met andere woorden, ik neem in het geheel niet 'erg gehaast', 'al te lichtvoetig' of 'al te gemakkelijk' afstand van het Prisoner's Dilemma. Het probleem voor Van den Biggelaar is blijkbaar dat zestien miljoen burgers gevangen worden door 'een paar enquêtes'.³ Het meten van preferenties is voor Van den Biggelaar een overbodige exercitie. Hij weet immers al dat individuen bij milieuproblemen PD-ordeningen hebben. De relevantie van speltheorie voor de beleidspraktijk is echter gelegen in de koppeling van empirisch onderzoek aan rational choice-modellen. Zonder empirisch onderzoek naar preferenties blijft de analyse steken in a priori-redeneringen.

Uit ons empirisch onderzoek blijkt dat individuen verschillende preferenties opgeven voor de cases klein chemisch afval, energiebesparing, en vakantiebestemming. Veel respondenten hebben voor de drie cases drie verschillende preferenties. Met name voor de case vakantiebestemming hebben verhoudingsgewijs veel individuen een non-coöperatieve ordening. Voor de case klein chemisch afval geven

echter relatief veel individuen een coöperatieve ordening op. Als er sprake zou zijn van sociaal gewenste beantwoordingen, dan rijst de vraag hoe het mogelijk is dat dezelfde respondenten toegeven dat zij niet bereid zijn om voor een schoner milieu af te zien van een verre vakantiebestemming. Nederlandse burgers zijn in staat en bereid tot het uitspreken van *authentieke* preferenties.

Kritiekpunt 3: Het contact met de beleidspraktijk. Van den Biggelaar citeert 'Het is niet voldoende het gedrag van personen waar te nemen en vervolgens dit gedrag te interpreteren alsof dit gedrag preferenties onthult'. Direct daarop poneert hij de stelling 'dat de schrijver het dilemma eenzijdig wetenschappelijk wil beschrijven, waardoor het contact met de beleidspraktijk verloren gaat'. Het citaat van Van den Biggelaar heeft betrekking op het verschil tussen parametrische en strategische keuzesituaties. Voor een parametrische keuzesituatie, bijvoorbeeld een keuze tussen een pak koffie van merk A of van merk B, is het mogelijk om het gedrag van een individu (de klant kiest voor merk A) te interpreteren alsof dit gedrag een preferentie onthult ($A > B$). Als we echter te maken hebben met een strategische keuzesituatie kunnen we niet langer ervan uitgaan dat het gedrag eenduidig een preferentie onthult. Een bepaald gedrag, bijvoorbeeld de handeling om geen bijdrage te leveren (strategie Defect), kan corresponderen met twaalf verschillende strikte preferentieordeningen. Het belang om te weten welke preferentie ten grondslag ligt aan een handeling, is duidelijk geïllustreerd door beide nutsmatrices in figuur 1. Beide matrices leiden tot het hetzelfde gedrag en geven hetzelfde eindresultaat: men levert geen bijdrage aan het oplossen van het milieuprobleem. Toch is het van wezenlijk belang of individuen dit doen basis van een PQRS-ordening of een PRQS-ordening. In het geval van PQRS hebben maatregelen een kans van slagen juist omdat Q een hoger individueel nut oplevert dan R. In het geval dat individuen een PRQS-ordening hebben, zal institutionele dwang noch sociale dwang erg succesvol kunnen zijn. Dit betekent dat het meten van pre-

ferenties van cruciaal belang is voor de beleidspraktijk. Voor de beleidspraktijk is het ook belangrijk dat er een onderscheid wordt gemaakt tussen enerzijds burgers die geconfronteerd worden met potentiële sociale dilemma's, en anderzijds economische actoren die concurreren in 'common-pool resources'. Ten aanzien van de economische actoren heb ik geschreven dat het niet onwaarschijnlijk is te veronderstellen dat vissers die geconfronteerd worden met 'common-pool resources' PD-ordeningen hebben. Van den Biggelaar weet echter al dat burgers en produktiegerichte doelgroepen in een Prisoner's Dilemma hetzelfde gedrag vertonen. Hij veronderstelt dat burgers en produktiegerichte doelgroepen *identieke* preferenties hebben. Dit is nu precies wat empirisch onderzocht dient te worden. Veel milieufilosofen en beleidsmakers denken te weten hoe individuen denken en handelen. De beleidspraktijk is echter niet gediend met het krampachtig blijven vasthouden aan a priori-redeneringen en de mythe van de calculerende burger.

Noten

1. Donald Green en Ian Shapiro hebben in hun boek *Pathologies of rational choice theory: A critique of applications in political science* (New Haven, 1994) overtuigend aangetoond dat de 'thick-theory' een weinig vruchtbaar perspectief is voor het verklaren van maatschappelijke fenomenen.

2. Naar aanleiding van de opmerking, dat ik al te lichtvoetig over de fraaie analyses van het prisoners dilemma heenstap, heb ik Van den Biggelaar mijn proefschrift *Anarchie, Staat en het Prisoner's Dilemma* opgestuurd: tit for tat.

3. Over de samenhang tussen het feitelijke gedrag van individuen en het gerapporteerde gedrag in surveys zijn studies beschikbaar. Van den Biggelaar zou een punt hebben indien *niemand* i) papier in de oudpapier-containers zou gooien; ii) glas in de glasbakken zou deponeren; iii) klein chemisch afval zou wegbrengen naar de chemokarren. Alle burgers hebben volgens Van den Biggelaar immers een PD-ordening en moeten gedwongen worden. Het tegendeel is echter het geval, veel burgers leveren vrijwillig een bijdrage aan de verzameling van oudpapier, glas, en chemisch afval. Dit gedrag kan hij niet verklaren. Kees Aarts, Robert J. van der Veen en ik hebben in *Sociale dilemma's in het milieubeleid: Een perspectief op de motieven, voorkeuren, intenties en het gedrag van burgers* (Amsterdam, 1995 Spinhuis) hiervoor wel een verklaring gegeven.